

*Гуцьковський С.Л.,
асистент кафедри цивільно-правових
дисциплін Миколаївського навчально-
наукового центру Одеського національного
університету ім. І.І. Мечникова*

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ІСНУВАННЯ КОЛЕКТИВНОЇ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ

Принципове значення для будь-якого суспільства має конкретне вирішення питання про участь громадських суб'єктів у справедливому розподілі набутих майнових благ. Шляхи досягнення зазначеної цілі пролягають і у сфері теоретичних знань, і у практичній діяльності фактичних господарів, і на рівні законодавчих встановлень. Акцентування уваги на даній проблемі історично виправдане. Майже всі соціальні революції і вибухи, більшість суспільних антагонізмів базувалися на підґрунті виборення можливості привласнення результатів виробничої діяльності, тобто закріпленні майнових прав на відповідні матеріальні блага.

Як правило, відносини власності в державах світу закріплюються в основних правових документах, що свідчить про велику значущість вказаних соціальних відносин. Крізь призму прав людини вирішує питання власності і Основний Закон України. Зокрема статтею 41 Конституції України встановлено: “Кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності”.¹ Таким чином, фактично проголошується право приватної власності, яке належить фізичній особі. Частина третя цієї ж статті Конституції містить норму, яка надає можливість громадянам для задоволення своїх потреб користуватися об'єктами права державної та комунальної власності відповідно до закону. Отже, Конституція України називає приватну, державну та комунальну власність. Закон України “Про власність”², зокрема п.4 ст.2, а також ст.86 ЦК УРСР, передбачає, що власність в Україні виступає в таких формах: приватна, колективна, державна. Всі форми власності є рівноправними. Неузгодженість норм Основного Закону і головного закону про власність очевидна. Така ситуація розпалює полеміку. Починається вона з того, що деякі науковці стверджують: якщо колективна власність не передбачена у Конституції, значить її вища юридична сила нівелює чинність нормативно – правових актів, які містять у собі дефініцію колективної власності.³ Такий підхід є суто юридичним і він був сприйнятий розробниками проекту нового Цивільного кодексу України, тобто в ньому не йдеться про колективну власність. Адже категорична відмова колективній власності в існуванні остаточно сформульована у діючих нормативно-правових актах і у перспективному законодавстві не може бути сприйнята без застережень.

По-перше, відповідні суб'єкти фактично мають на праві колективної власності певне майно. По-друге, досвід управління колективною власністю свідчить про її життєздатність і незалежно від того, регламентується вона в законодавстві чи ні, дійсне існування колективної власності - безспірний факт. До того ж, в деяких іноземних державах відсутність визначення колективної власності в основних правових актах не перешкоджає існуванню цієї категорії на практиці. По-третє, Конституція України не передбачає, але й не забороняє право набувати майно у колективну власність, значить проблема протиріччя нормам Конституції статей Закону України “Про власність” і ЦК УРСР знімається. Чинне законодавство про власність забезпечує рівність і рівний розвиток усіх можливих форм власності.

Новий Земельний кодекс України⁴ зорієнтований на Конституцію України, тому у п.3 ст.78 ЗК України зазначено, що земля в Україні може перебувати у приватній, комунальній та державній власності. Пояснення щодо виключення колективної власності міститься у Концепції

становлення й розвитку мережі сільськогосподарських дорадчих служб в Україні⁵. Контекст цього підзаконного акту звертає увагу на те, що колективна власність на землю фактично припинила своє існування і селяни отримали реальну можливість реалізувати відповідно до Конституції України своє право на приватну власність.

Сутність політичних і теоретичних баталій з приводу колективної власності не прикрита і цілком зрозуміла: важливо конкретно визначити суб'єктів об'єктів права колективної власності, чи то будуть особи, які об'єднали своє майно, чи то будуть створені ними юридичні особи. Не останнє місце у вирішенні цього питання займає вмале використання правового інструментарію, тобто викладення основних категорій права власності у "рафінованому" вигляді. "Справа у чіткому вираженні правового режиму власності конкретних суб'єктів і гарантіях забезпечення цього режиму. – висловлює свою думку Ю.С. Шемшученко – Такими суб'єктами можуть бути колективи громадян. Ці колективи мають організаційну специфіку – акціонерні товариства, колгоспи, кооперативи тощо. Колективна власність – явище об'єктивне, як об'єктивним є потяг людей до колективного господарювання. А тому від того, що ця форма власності не буде названа у Конституції, вона нікуди не дінеться".⁶

Стосовно колективної власності, зокрема суб'єктів права цієї власності, корінь дилеми, як було зазначено вище, полягає у тому, що колективними власниками називаються трудові колективи, колективи орендарів та інші колективи людей або ж юридичні особи, створені цими колективами. На підставі Закону України "Про власність" суб'єктами права колективної власності є трудові колективи державних підприємств, колективи орендарів, колективні підприємства, кооперативи, акціонерні товариства, господарські товариства, господарські об'єднання, професійні спілки, політичні партії та інші громадські об'єднання, релігійні та інші організації, що є юридичними особами (ст.20). Згідно з Законом України "Про господарські товариства"⁷, товариство є власником: майна, переданого йому засновниками і учасниками у власність; продукції, виробленої товариством в результаті господарської діяльності; одержаних доходів; іншого майна, набутого на підставах, не заборонених законом (ст. 12). Отже, не вирішена колізія законодавчих актів з приводу того, що визнається власником: колектив людей, які об'єднали своє майно і діяльність чи юридична особа?

З одного боку трудові колективи державних підприємств та колективи орендарів, не будучи суб'єктами цивільного права, стають суб'єктами права власності, хоча юридичними особами вони не є. Тому правильним було б зазначити, що при отриманні трудовим колективом державного підприємства частини доходу, виникла спільна часткова власність членів трудового колективу.⁸ Колектив авторів, який очолює професор О.В. Дзера визначає, що суб'єктом права власності господарських товариств виступають господарські товариства як юридичні особи, а не їх засновники чи учасники.⁹ На думку професора Я.М.Шевченко, об'єднання майна засновників на часткових принципах породжує тільки нового власника в особі господарського товариства як юридичної особи, що означає: вони не мають права власності на частку майна юридичної особи, а мають право вимагати тільки своєї частки, наприклад, при виході з числа засновників товариства, його ліквідації та ін.¹⁰ В такому разі не зрозумілим стає процес трансформації речового права власності засновників господарського товариства на частку у майні товариства у зобов'язальне право щодо цієї частки. Далі, якщо виникають зобов'язальні правовідносини між засновниками і товариством, тоді в повній мірі можливо використовувати норми зобов'язального права, наприклад, застосовувати способи забезпечення виконання зобов'язань (неустойку (штраф, пеню), завдаток, заставу, поручительство), що, звісно, виглядає як правовий нонсенс. Більш того, при втраті права власності засновників на свою частку при створенні товариства, невідомо як відбувається процес регенерації права власності засновника на сплачену йому коштами чи виділену в натурі частку майна, наприклад, при ліквідації юридичної особи.

Право власності та інші речеві права

З іншого боку постає теорія колективної власності Ф.К.Савіньї, на основі якої юридична особа є не більш ніж засіб для управління колективною власністю.¹¹ У юридичній особі фактично консолідується праця і капітал окремих фізичних осіб, які об'єдналися для ведення сумісної господарської діяльності і саме вони відчують себе власниками майна, що набувається юридичною особою в процесі участі у цивільному обороті. Наділення окремо визначеного колективу людей правосуб'єктністю юридичної особи не більше ніж правова абстракція. Адже юридична особа як така не має таких важливих характеристик власника, як воля, свій розсуд (вони притаманні лише людині) і набуває прав і обов'язків через її уповноважені органи. На підставі зазначеної позиції формулюється теза про те, що фактичним власником майна юридичної особи є колектив її засновників. В деякій мірі таке положення являє собою справедливий підхід до остаточного визначення колективного власника. Справа в тому, що юридичне чи фактичне відокремлення власника від самої власності протирічить його господарському інтересу. Втрата права власності на частку в майні засновником юридичної особи надає їй значної автономності у володінні, користуванні і розпорядженні майном, встановлює незалежність органів юридичної особи при здійсненні правомочностей власника, що безсумнівно обмежує права учасників, які в кінцевому рахунку і створили майно юридичної особи. Тому цілком закономірно висловити пропозицію про надання юридичній особі права повного господарського відання на майно учасників, як це встановлено для підприємств, заснованих на державній власності. Адже держава не втрачає прав власника на виділене підприємству, що створюється, певного майна і аналогічний правовий режим можливо розповсюдити на майно підприємств, створених іншими суб'єктами цивільних правовідносин.

Але таке припущення теж не витримує критики. В першу чергу через те, що ні з правової точки зору, ні фактично вкладник внесків у майно юридичної особи не може реалізовувати право власності на них. Друге – колектив складається з сукупності людей як окремих одиниць, що беруть участь в управлінні колективним підприємством, кооперативом, але це управління є лише виконанням управлінсько-організаційних функцій, а не пануванням над річчю, присвоєнням її, з якими пов'язане право власності.¹²

Отже, найбільш прийнятною можна назвати позицію “*aurea mediokritas*” (лат. “золотої середини”): за колективом фізичних осіб, згідно з чинним цивільним законодавством, не визнаються права суб'єкта правовідносин, тому юридична особа, яка має правосуб'єктність, суть особливим чином організований колектив учасників, що об'єднали свою працю і капітал. Юридична особа – сталий суб'єкт правовідносин, так як незалежно від змін у складі учасників юридична особа не припиняє свого існування (за виключенням окремих випадків). Їй належить відокремлене майно на праві спільної часткової власності (може належати і на праві колективної власності) її учасників. Тобто юридична особа є суб'єктом права власності на певне майно одночасно з колективом учасників юридичної особи, тому що це тотожні поняття.

¹ Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. //Голос України. – 13 липня 1996 року. – №128

² Закон України про власність //Відомості Верховної Ради. – 1991. – № 20. – С.249

³ Щербина В.С. Господарське право України. – К.: Атіка, 1999. – С.121

⁴ Земельний кодекс України //Відомості Верховної Ради. – 2002. – № 3-4. – С.27

⁵ Концепція становлення і розвитку мережі сільськогосподарських дорадчих служб в Україні. Затверджено спільним наказом Мінагрополітики України, УААН та НАУ від 25.04.2001р. №114/36/165

⁶ Правові проблеми колективної власності в Україні (матеріали “круглого столу”) // Право України. – 1996. – №1. – С.6

⁷ Закон України про господарські товариства //Відомості Верховної Ради. – 1991. – №49. – С.682

⁸ Цивільне право України. Частина перша / За ред. проф. Ч.Н.Азімова, доцентів С.Н.Пристипи, В.М.Ігнатенка. – Х.: Право, 2000. – С.201-202

⁹ Право власності в Україні: Навчальний посібник / За заг. ред. О.В.Дзери, Н.С.Кузнецової. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – С.194-203

¹⁰ Право собственности в Украине / Под ред. проф. Я.Н.Шевченко. – К.: Блиц-Информ, 1996. – Библиотека права еженедельника «Бизнес». – С.47

¹¹ Див. посилання на працю Ф.К.Савинї у вказаній праці за ред. проф. Я.М.Шевченко. – С.62

¹² Я.Шевченко. Новий Цивільний кодекс – основа ринкових відносин в Україні //Українське право. – 1997. – Число 1. – С.35-44

*Долбровський С.Ф.,
доцент кафедри цивільно-правових
дисциплін Хмельницького інституту
регіонального управління та права,
Заслужений юрист України*

ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА ЗЕМЛІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Законом України “Про власність” вперше була встановлена, поряд з державною та колективною, приватна власність на майно та інші об’єкти цивільно-правових відносин. Крім цього, Законом України “Про форми власності на землю” такі ж самі форми власності встановлено і на землю, що пізніше було підтверджено Земельним Кодексом України від 13.03.1993р.

Згідно Конституції колишнього СРСР, у радянській період, приватна власність на землю не визнавалася.

Відповідно до Акту проголошення незалежності України від 24.08.1991р. на території України діють норми Конституції та законів СРСР. Тому до прийняття Конституції України 1996р. не було чіткого конституційного положення щодо форм власності, в тому числі на землю, правового режиму земель та іншого нерухомого майна, гарантій права приватної власності на ці об’єкти.

Впровадження права приватної власності на майно та землю новими законодавчими актами сприяло реформуванню аграрного сектору економіки, приватизації державного майна і землі та перетворення колективної власності у приватну форму власності.

Отже, у зв’язку з введенням інституту права приватної власності, інститут довічно успадкованого землекористування, встановлений Земельним Кодексом УРСР (1990р.) припинив існування.

Ряд земельних і майнових правовідносин вирішувались Законами України “Про селянське (фермерське) господарство”, “Про колективне сільськогосподарське підприємство”, “Про сільськогосподарську кооперацію”.

На сьогодні право власності регулюється не лише нормами цивільного права, які є визначальними, але й нормами інших галузей права. Останні доцільно розподілити на такі групи:

- конституційні норми, а також норми цивільного, земельного та адміністративного права, якими встановлено підстави виникнення та припинення права власності на майно та землю;
- цивільно-правові, земельні та адміністративні норми, якими передбачаються правомочності власників;
- цивільно-правові, земельні та адміністративні норми, а також норми кримінального права щодо захисту відносин власності.